

กองทุนหมู่บ้าน : ทูทางสังคมในฐานะกระบวนการขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์*

ไพโรรินทร์ พถตินอก**

บทคัดย่อ:

บทความเรื่อง กองทุนหมู่บ้าน: ทูทางสังคมในฐานะกระบวนการขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์ ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม จากคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน และ ผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน วิเคราะห์ผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะในเชิงพรรณนาโดยแนวคิดทูทางสังข์ของปีแอร์ บูดีเยอร์ (Pierre Bourdieu) และ โรเบิร์ต พูทนาม (Robert Putnam) ผลการศึกษาพบว่า กองทุนหมู่บ้านโนนสังข์ สมาชิกส่วนใหญ่กู้ยืมเพื่อการลงทุนทางด้านการประกอบอาชีพ ได้แก่ การเกษตร ค่าขาย และเป็นค่าใช้จ่ายในกรณีฉุกเฉิน ผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกส่วนใหญ่ คือ ผู้มีรายได้ดี ไม่มีเหตุจำเป็นจำเป็นต้องกู้ยืม และไม่ยากเป็นหนี้ กองทุนหมู่บ้านนี้สามารถขับเคลื่อนไปได้โดยใช้ทูทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ **ทุนด้านความเชื่อวัฒนธรรม ประเพณี** ที่เชื่อมร้อยจิตใจคนในชุมชนผ่านกิจกรรมความเชื่อต่างๆ ให้เกิดความรักสามัคคี อยู่กันแบบพี่น้อง มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน **ทุนด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ** พบว่า ชุมชนมีความเป็นเครือญาติกันสูง ส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มของกองทุนหมู่บ้านเป็นไปโดยไม่มี ความซับซ้อน คนที่เข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันภายในกลุ่ม คือ การเป็นผู้ค้าประกันให้แก่กัน ส่วนใหญ่ผู้ค้าประกันอยู่ในสายตระกูลเดียวกันทำให้เกิดการเกาะเกี่ยวกันระหว่างบุคคลที่ต้องขับเคลื่อนให้กองทุนหมู่บ้านบริหารจัดการไปได้ภายใต้ปัญหาหลายด้าน เช่น ปัญหาด้านรายได้ ปัญหาด้านภัยพิบัติ ปัญหาด้านสุขภาพ เป็นต้น **ทุนด้าน การประกอบอาชีพ** พบว่า ชาวบ้านทุกครัวเรือนประกอบอาชีพทำนาซึ่งมีความสัมพันธ์กับรายได้ และการส่งเงินยืมกองทุนหมู่บ้านในแต่ละปี คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายกองทุนหมู่บ้านให้สามารถเอื้อกับบริบทของชุมชนซึ่งในแนวคิดของ ปีแอร์ บูดีเยอร์ สะท้อนให้เห็นว่า ทูทางสังคมมีฐานะเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่สามารถสร้างมูลค่าระดับปัจเจก ที่มุ่งหวังในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจในระดับครัวเรือนและชุมชน โดยมี ผลประโยชน์เป็นปัจจัยพื้นฐานทำให้เกิดเครือข่ายทางสังคม ในขณะที่ แนวคิดของ โรเบิร์ต พูทนาม สะท้อนให้เห็นว่าทูทางสังคมมีฐานะเป็นระบบคิดและค่านิยม หรือ เป็นวัฒนธรรมของสังคม มีพื้นฐานอยู่บนความไว้วางใจและมีบรรทัดฐานที่เป็นกรอบร่วมกัน ในการทำให้เกิดความร่วมมือ การแก้ปัญหาต่างๆ ไม่เกี่ยวกับผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ ข้อเสนอแนะ หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ควรมีการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจถึงประโยชน์ของการใช้ทูทางสังคมในการบริหารจัดการ

* วัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อศึกษาถึงปัจจัย กระบวนการ ที่ส่งต่อการใช้ทูทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน และแนวทางพัฒนาการใช้ทูทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

** คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี e-mail ppp1214@hotmail.com ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กนกวรรณ มะโนรมย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และ โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิตมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ดร.เหมวรรณ เหมะนัค อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

กองทุนหมู่บ้าน มุ่งเน้นให้มีการศึกษาวิจัยทางสังคมเพื่อสร้างเป็นองค์ความรู้ขนาดใหญ่และนำผลการศึกษาที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่จริง

คำสำคัญ : ทูทางสังคม / กองทุนหมู่บ้าน / การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

Keyword : Social Capital / Village Fund / Village Fund Management

บทนำ

ทุนทางสังคม (Social Capital) ได้ปรากฏขึ้นครั้งแรกในการอภิปรายของ Hanifan (1920) ในหนังสือ rural school community centres ซึ่งได้อธิบายถึงสิ่งต่างๆที่เป็นการสร้างทุนทางสังคมในชีวิตประจำวัน เช่น การสร้างมิตรภาพ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่ความช่วยเหลือ เกื้อกูล ความเห็นอกเห็นใจกัน เกิดความเป็นปึกแผ่นในชุมชนได้ แนวคิดทุนทางสังคมเป็นมิติใหม่ในการพัฒนาสังคมภายใต้กระแสทุนนิยมโดยให้ความสนใจด้านสังคมที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตอย่างเป็นระบบ เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่างๆที่ส่งผลให้เกิดความร่วมมือทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่มหรือองค์กร (ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547 : 143-145) World Bank (1999) ได้มีการนำแนวคิดทุนทางสังคมไปปรับใช้ในการพัฒนาโดยได้ชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ ที่ดีที่เกิดขึ้นในสังคม สามารถนำไปพัฒนาเศรษฐกิจ และก่อให้เกิดความยั่งยืนได้และในปีต่อมา Putnam (2000) ได้วิเคราะห์และชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเกิดทุนทางสังคมนั้นเริ่มจากประชาชนในชุมชน มีระบบคิด ค่านิยมที่ดี จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไปในทางที่ดีด้วย นำไปสู่ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน (วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์ 2548:16-19) นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของทุนทางสังคมไว้อย่างหลากหลาย เช่น Putnam (1993) มองทุนทางสังคมว่า เป็นส่วนที่เอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน ส่งผลให้เกิดความสะดวกต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจ และเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงระหว่างส่วนย่อยๆของชุมชนเข้าด้วยกันซึ่งเป็นเรื่องของค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน และความไว้วางใจระหว่างกัน ในทัศนะของปีแยร์ บูร์ดิเยอ Pierre Bourdieu (1993) ทุนทางสังคม คือ ทุนของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ความมีหน้ามีตา ความเป็นเคารพนับถือ สามารถแปรเปลี่ยนความได้เปรียบทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมได้ ปริมาณของทุนขึ้นอยู่กับขนาดเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและปริมาณของทุนที่อยู่ในเครือข่ายครอบครอง โดยอิงอยู่กับทุนวัฒนธรรมและทุนทางเศรษฐกิจ ที่มีผลประโยชน์ เป็นปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้เกิดเครือข่ายทางสังคม Word Bank (1999) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า เป็นสถาบัน (Institutions) ความสัมพันธ์ (Relationships) และบรรทัดฐาน/ จารีต (Norms) มีลักษณะที่เป็นทั้งคุณภาพและปริมาณของการปฏิสัมพันธ์กันในสังคม เป็นเหมือนกาวที่เชื่อมสถาบันเหล่านั้นเข้าด้วยกัน ซึ่งสามารถทำให้ผู้คนเกิดความร่วมมือเพื่อเป้าหมายที่ปรารถนาสูงสุด นอกจากนั้น ทุนทางสังคมอาจจะถูกมองในลักษณะที่เป็นเจตคติและคุณค่าที่เกิดจากการดำเนินงานระหว่างคนภายในชุมชนและความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาจากภายนอกชุมชน นอกจากนี้ วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์ (2548) มองว่าทุนทางสังคม คือ ค่านิยมที่ไม่เป็นทางการที่มีความสอดคล้องกับศีลธรรมความดีงาม เน้นความสัมพันธ์ใกล้ชิดและค่านิยมความน่าเชื่อถือที่มีส่วนทำให้บุคคลเกิดความเอื้ออาทร ช่วยเหลือ

เกื้อกูลกัน ไว้วางใจกัน หรือต่างตอบแทนกัน ในบรรทัดฐานและจารีตประเพณีที่ดำรง และมีความเป็นเครือข่ายที่ปรากฏอยู่ในองค์กร หรือกลุ่มที่มุ่งประโยชน์ต่อส่วนรวม และทุนทางสังคมมีความจำเป็นและมีบทบาทต่อการพัฒนาสังคม การให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสภายใต้หลักสำคัญ 2 ประการ คือ 1. หลักการต่างตอบแทน 2. หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544:6)

ดังนั้น ทุนทางสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคล กลายเป็นกลุ่มเครือข่ายที่สามารถสร้างกิจกรรมบางอย่างให้ขับเคลื่อนไปได้ ทั้งในแง่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ได้แก่ การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคีของคนในชุมชน วัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม ฯลฯ อันก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ และสามารถเสริมสร้างระบบเศรษฐกิจในชุมชนให้เข้มแข็งได้

ความสำคัญของทุนทางสังคมดังกล่าวได้ถูกเชื่อมโยงเข้ากับการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ผ่านกิจกรรมต่างๆ ในขณะที่ชุมชนมีการสิ้นไหลอย่างไม่หยุดนิ่ง ได้พยายามการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงกับสังคมภายนอก เพื่อให้กองทุนหมู่บ้านเป็นที่พึ่งทางการเงินที่สำคัญของชุมชน บทความนี้เป็นการพยายามหาคำตอบว่ากองทุนหมู่บ้านขับเคลื่อนไปได้บนฐานของทุนทางสังคมโดยมีปัจจัยกระบวนการใช้ทุนทางสังคมอย่างไรและส่งผลให้กองทุนหมู่บ้านดำเนินไปในทิศทางใด เพื่อนำไปสู่การหาแนวทางพัฒนาทุนทางสังคมให้เป็นฐานทรัพยากรที่มั่นคงในชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งต่อการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน
2. เพื่อศึกษากระบวนการใช้ทุนทางสังคมต่างๆในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน
3. เพื่อศึกษาถึงผลของการใช้ทุนทางสังคมที่สามารถนำไปเป็นแนวทางพัฒนาการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

ระเบียบวิธีวิจัย

1. **ขอบเขตของพื้นที่** งานวิจัยนี้ต้องการศึกษากระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนและชุมชนเมือง โดยทำการศึกษากองทุนหมู่บ้านโนนสังข์ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

2. **ขอบเขตของเนื้อหา** ได้แก่ ข้อมูลทั่วไปของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคม กฎระเบียบและการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ข้อมูลกระบวนการใช้ทุนทางสังคม ได้แก่ ทุนด้านความเชื่อวัฒนธรรม ประเพณี ทุนด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ทุนด้านการประกอบอาชีพ ผู้วิจัยต้องการเน้นให้เห็นว่า การบริหารจัดการกองทุนให้เป็นทุนของชุมชนนั้นส่วนหนึ่งเป็น ผลมาจากการใช้ทุนทางสังคม โดยทำการศึกษา ถึงเหตุผล ปัจจัยและผลในการใช้ทุนทางสังคมที่จะนำไปสู่การหาแนวทางในการพัฒนาการใช้ทุนทางสังคม

3. **ผู้ให้ข้อมูล** ได้แก่ สมาชิกกองทุนและผู้ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุน คณะกรรมการกองทุน ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส

4. **วิธีดำเนินการวิจัย** เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม วิเคราะห์ผลการศึกษา โดยพรรณนาเชิงวิเคราะห์กระบวนการใช้ทุนทางสังคมภายใต้การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ถึงปัจจัย กระบวนการ ปัญหา อุปสรรค และผลใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

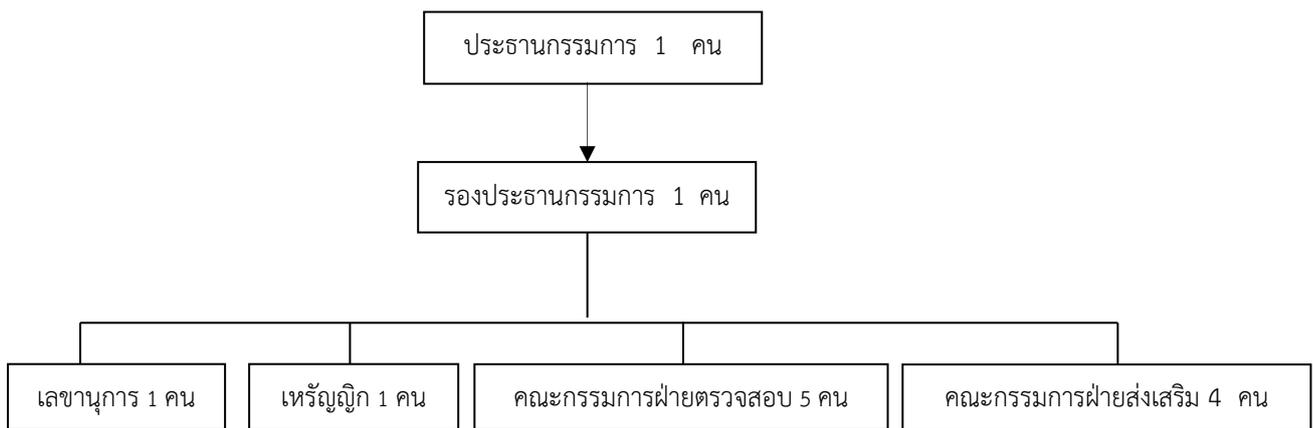
1. ทราบถึงปัจจัยที่ผลของการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน
2. ทราบถึงกระบวนการและการใช้ทุนทางสังคม ในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน
3. เสนอแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมในการนำไปใช้พัฒนากองทุนหมู่บ้านและชุมชน

ผลการศึกษา

1. กองทุนหมู่บ้านในฐานะทุนทางสังคม และปัจจัยที่ส่งผลต่อกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล โดยรัฐจัดสรรเงินลงไปหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียน การลงทุนสร้างงานสร้างอาชีพ สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน หลักการสำคัญของกองทุน คือ เพื่อสร้างความเป็นชุมชนให้สามารถพึ่งตนเอง โดยให้ชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนเหล่านี้ด้วยตนเอง ซึ่งกองทุนต้องเอื้อประโยชน์ต่อคนในชุมชน และสามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ให้กับหน่วยงานราชการและเอกชนได้ (<http://www.thaitopic.net>)

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์เริ่มขึ้นในช่วง พ.ศ. 2544 มีหน่วยงานระดับอำเภอ และตำบลเป็นตัวเชื่อมระหว่างนโยบายของรัฐ โดยมีสำนักคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง แห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี เป็นหน่วยงานกลางในระดับนโยบายกับหมู่บ้านต่างๆ ทั่วประเทศ ซึ่งโดยหลักๆแล้ว กระบวนการในการจัดตั้งมี 2 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนการจัดตั้งกองทุน และ 2) ขั้นตอนในการบริหารกองทุน ซึ่งได้กำหนดไว้ในระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 ซึ่งเงินของกองทุนฯ จะทำนิติกรรมผ่านธนาคารออมสินกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.)การจัดตั้งกองทุนขึ้นในแต่ละหมู่บ้านจะมีคณะกรรมการบริหารจัดการกองทุนมีโครงสร้าง ดังนี้

แผนภาพที่ 1 โครงสร้างคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์

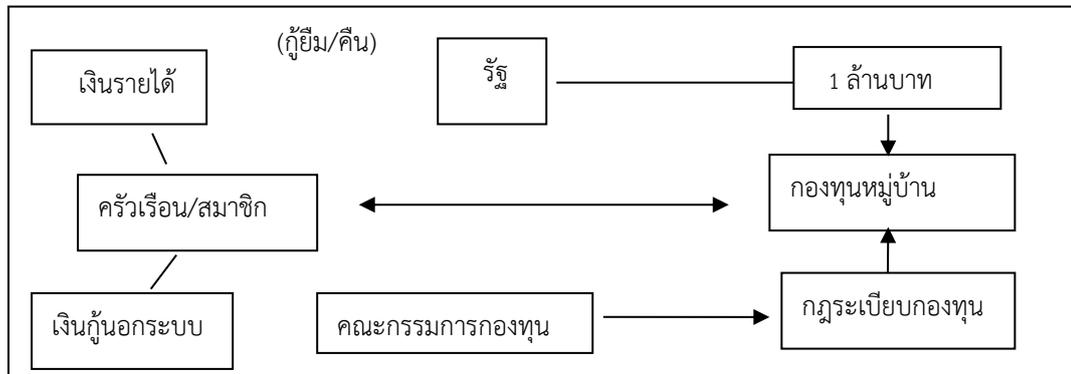
จากการศึกษาตามโครงการสร้างคณะกรรมการ พบว่าคณะกรรมการส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามวาระ และผู้ที่เข้ามาทำหน้าที่เป็นกรรมการในการบริหารจัดการกองทุนเป็นคนที่มีความประสงค์ในด้านการเป็นผู้นำ และเป็นคนเดิมที่เคยมีบทบาทในกองทุนมาก่อน

ปัจจุบันกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์ ยังมีการบริหารจัดการกองทุนภายใต้กฎระเบียบเดิมมีจำนวนสมาชิกเพิ่มรวมทั้งหมด 50 ราย เป็นกองทุนหมู่บ้านอยู่ในระดับ 2 เอ(AA) ซึ่งได้มีการประชุมเพื่อขอจดทะเบียนเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2550 มติที่ประชุมเป็นเอกฉันท์มอบให้ประธานกองทุนดำเนินการยื่นเรื่องต่ออำเภอเพื่อขอรับการจัดตั้งเป็นนิติบุคคลในเดือน ธันวาคม 2550 สมาชิกส่วนใหญ่ก็ยึดมั่นเพื่อพัฒนาอาชีพ การค้าขาย และใช้จ่ายในกรณีฉุกเฉินของครอบครัว สมาชิกกองทุนที่ยึดมั่นนำเงินดังกล่าวไปใช้ในการพัฒนาอาชีพ และการลงทุนด้านอาชีพ แต่ขณะเดียวกันก็ถือว่ามีความเสี่ยงจากปัจจัยหลายประการ เช่น ความไม่แน่นอนของราคาผลผลิต การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านต้องมีการพิจารณาระเบียบกองทุนให้มีความเหมาะสมตามบริบทของชุมชน คณะกรรมการกองทุน ให้สัมภาษณ์ ว่า

“การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านที่เป็นชุมชนเล็กถือว่าค่อนข้างมีความเสี่ยงอยู่พอสมควร ซึ่งสมาชิกอาจมีจำนวนไม่มากก็จริงแต่สามารถกู้ได้เยอะ บางครัวเรือนสามารถสมัครเป็นสมาชิกได้ถึง 2 คน ส่งผลให้หนี้สินในครัวเรือนเพิ่มขึ้น ขณะที่มียรายได้ส่วนใหญ่มาจากภาคเกษตร คือจากการทำนาเป็นหลัก บางปีฝนแล้ง บางปี น้ำท่วม และบางปีข้าวราคาไม่ดี การหาเงินมาส่งคืนกองทุนก็ลำบากมากขึ้น ต้องอาศัยการกู้จากที่อื่นมาใช้ก่อน ค่อยทำสัญญากันใหม่ ปีต่อปี ”(คณะกรรมการกองทุน,19 กรกฎาคม 2554)

นอกจากนี้ การบริหารจัดการที่ทำให้กองทุนสามารถขับเคลื่อนไปได้ส่วนหนึ่งมาจากการที่ชุมชนเกิดการเรียนรู้ การหาทางออกเพื่อให้ผู้กู้และกองทุนอยู่รอด ถึงแม้การได้มาของแหล่งเงินจะไม่ได้มาจากรายได้ของตัวเองทั้งหมด โดยแหล่งเงินกู้ในระบบส่วนใหญ่จะมาจากเจ้าของกิจการในอำเภอ

ซึ่งคณะกรรมการบางคนในชุมชนรู้จักกันกับเจ้าของกิจการเป็นการส่วนตัว ทำให้การได้มาซึ่งเงินกู้ยืมจากระบบนั้นค่อนข้างง่าย โครงสร้างการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์ มีดังนี้

แผนภาพที่ 2 โครงสร้างการบริหารงานกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์

จากการดำเนินการกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์ สามารถมีเงินทุนหมุนเวียนสำหรับให้สมาชิกกู้ยืมในชุมชนโดยไม่ต้องมีเงื่อนไขที่ซับซ้อนเหมือนกับสถาบันการเงิน ทำให้ทุกครัวเรือนในชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุน ที่เป็นแหล่งพึ่งพิงทางการเงินได้ กองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นทุนของชุมชนทั้งในแง่เชิงเศรษฐกิจและก่อสร้างเครือข่ายทางสังคม ในขณะที่คนส่วนใหญ่อาจมองกองทุนหมู่บ้านเป็นเรื่องเงินทุนเป็นสำคัญ เพื่อให้เกิดมุมมองด้านกองทุนหมู่บ้านในฐานะทุนทางสังคมที่กว้างขึ้น นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความเห็นว่า กองทุนหมู่บ้านเป็นได้ทั้งเงินทุน ดิน น้ำ ป่า เขา รวมถึงฟ้าอากาศ ที่ผู้คนที่พึ่งพาอาศัยและดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกัน รวมไปถึงวัว ควาย ไร่นา ผัก ผลไม้ ทรัพยากร กองทุนหมู่บ้านจึงเป็นทั้งเงินทุนและทรัพยากร ทำให้ชาวบ้านได้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อใช้ทรัพยากร และการบริหารจัดการเงิน ซึ่งทำให้เกิดเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ขึ้น และเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเห็นสภาพปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหา เพื่อความอยู่รอดของกลุ่มในชุมชน

การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านนั้นเป็นเครื่องพิสูจน์ว่า ชาวบ้านมีศักยภาพสามารถทำได้ และทำให้ชาวบ้านได้ค้นพบทุนที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ทุนคน ทุนความรู้ เมื่อเชื่อมคนและความรู้เข้าด้วยกันก็เป็นการเรียนรู้ และเชื่อมเข้ากับทรัพยากรก็เป็นการพัฒนา ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการจัดการ กระบวนการพัฒนาที่กำลังเกิดเป็นรูปธรรมที่เรียกว่าวิสาหกิจชุมชน ซึ่งต้องประกอบไปด้วย ทุน ความรู้ และตลาด สิ่งเหล่านี้จะเสริมกันได้อย่างดี และทำให้เกิดพลังร่วม (Synergy) อันหมายถึงการจัดการให้หลายภาคส่วนมีความสัมพันธ์กันอย่างลงตัวเพิ่มขึ้น กองทุนหมู่บ้านที่ประสบผลสำเร็จนั้นเป็นผลมาจากการจัดการทุนของท้องถิ่น โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่และจัดการโดยชุมชนเองไม่มีการครอบงำจากหน่วยงานใด กองทุนหมู่บ้านอยู่ได้เนื่องจากได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและภูมิปัญญาของชาวบ้าน (เสรี พงศ์พิศ 2544:257-270)

ดังนั้น กองทุนหมู่บ้านต้องมีการผสมผสานทั้งความรู้ คน และทรัพยากรเข้าด้วยกัน จึงจะทำให้เกิดเม็ดเงินขึ้นมารวมกันเป็นกองทุนให้กับชุมชนได้กู้ยืม ช่วยเหลือและให้สวัสดิการกับชุมชนได้

กองทุนหมู่บ้าน 1 ล้าน ที่รัฐบาลเมื่อปี 2544 ได้จัดตั้งขึ้นนั้นได้ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการบริหารจัดการเงินทุนและทรัพยากรควบคู่กันไป

โดยมีปรัชญาหรือแนวคิดหลักดังนี้

- 1) เสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น
- 2) ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้าน และชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญาของตนเอง
- 3) เกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้าน และชุมชน
- 4) เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน และประชาสังคม
- 5) กระจายอำนาจให้ท้องถิ่น และพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

ปัจจัยที่ส่งผลต่อกองทุนหมู่บ้าน

1. ปัจจัยจากภายนอก ได้แก่ ภาวะเศรษฐกิจ การเมือง ของประเทศที่มีความแปรปรวนอยู่ตลอดเวลา ปัญหาภัยแล้ง น้ำท่วม เป็นอุปสรรคต่อการทำมาหากินของประชาชน โดยเฉพาะเกษตรกรผู้ทำนา ต้องแบกรับภาระค่าปุ๋ยในราคาแพง ในขณะที่ราคาผลผลิตกลับตกต่ำ ส่งผลให้มีรายรับน้อยกว่ารายจ่าย ประสบภาวะขาดทุน บางครอบครัวที่ลูกหลานไปทำงานรับจ้างต่างจังหวัด ต้องถูกปลดออกจากงาน กลับมาอยู่ที่บ้านทำให้มีรายจ่ายเพิ่มขึ้น ปัจจัยภายนอกนั้น มีผลต่อกองทุนหมู่บ้าน โดยเฉพาะในเรื่องของรายได้ ตัวอย่างในกรณีของสมาชิกกองทุนหมู่บ้านท่านหนึ่งอาชีพทำนาและมีรายได้จากบุตรส่งมาให้ใช้ เมื่อพ.ศ.2552 ได้กู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้าน ในปีเดียวกันบุตรเคยประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ จำเป็นต้องใช้เงินจำนวนมาก จึงยืมจากกองทุนหมู่บ้าน จำนวน 30,000 บาท ประกอบการทำนาประสบปัญหาฝนทิ้งช่วง ทำให้ได้ผลผลิตน้อย หรือเรียกได้ว่า ประสบภาวะขาดทุน พอถึงช่วงระยะเวลาใช้หนี้กองทุน จึงต้องหาเงินจากที่แหล่งทุนอื่นมาใช้หนี้ก่อน และต้องรอความหวังผลผลิตจากการทำนาและรายได้อื่นๆ ในปีถัดไป

2. ปัจจัยภายใน ได้แก่ ปัญหาเรื่องสุขภาพร่างกายของชาวบ้าน ที่บางคนต้องเผชิญกับโรคเรื้อรัง เช่น ภูมิแพ้ โรคไต ทำให้ไม่สามารถประกอบอาชีพได้เต็มกำลังที่มีและต้องมีค่าใช้จ่ายในการรักษาที่ยืดเยื้อยาวนาน ถึงแม้จะมีสวัสดิการจากทางภาครัฐแต่ไม่ครอบคลุมทั้งหมด เพราะต้องมีค่าใช้จ่ายในเรื่องค่าอาหาร ค่าเดินทางไปรักษา เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ลูกหลานต้องออกไปทำงานรับจ้างต่างจังหวัด นอกจากนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจ ได้แก่ การประสบอุบัติเหตุของคนในครอบครัว ต้องเสียเวลาในการรักษารวมทั้งค่าใช้จ่ายที่สูง และสภาพทางจิตของผู้ป่วยและคนในครอบครัวเอง รวมไปถึงค่าใช้จ่ายในเรื่องของการช่วยงานบุญ ประเพณีต่างในชุมชน ซึ่งมีเป็นประจำทุกเดือนชาวบ้านต้องมีค่าใช้จ่ายในการทำบุญ ซึ่งส่งผลต่อค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์กับการใช้เงินกองทุนหมู่บ้าน ปัจจัยภายในที่เกิดขึ้น ส่งผลต่อค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของครัวเรือน โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีสมาชิกจำนวนมาก และมีบุตรอยู่ในช่วงวัยเรียน มีภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเพิ่มขึ้น จำเป็นต้องหารายได้เสริมนอกจากการทำนา รวมไปถึงต้องกู้ยืมเงินกองทุนที่มีอยู่ในชุมชน อย่างในกรณีของ นายพรมมา เมื่อปี

2551 ลูกชายที่ไปรับจ้างต่างจังหวัด ประสบอุบัติเหตุจำเป็นต้องใช้เงิน จึงเข้ามาเป็นสมาชิกเพื่อกู้ยืมเงินให้กับบุตรชาย

ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในดังกล่าว มีผลต่อการนำไปสู่การกู้ยืมกองทุนหมู่บ้านที่มีความเชื่อร้อยอยู่กับพื้นที่ฐานทุนทางสังคมด้านต่างๆ เช่น ทุนด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ที่มีสายสัมพันธ์ในตระกูลเดียวกันหรือคนละตระกูล คือ การไม่ทอดทิ้งกัน ทุนด้านความเชื่อวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นตัวหล่อหลอมให้คนในชุมชนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว ทุนด้านการประกอบอาชีพ ที่หมายถึงความอยู่รอดในการหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของคนในชุมชน

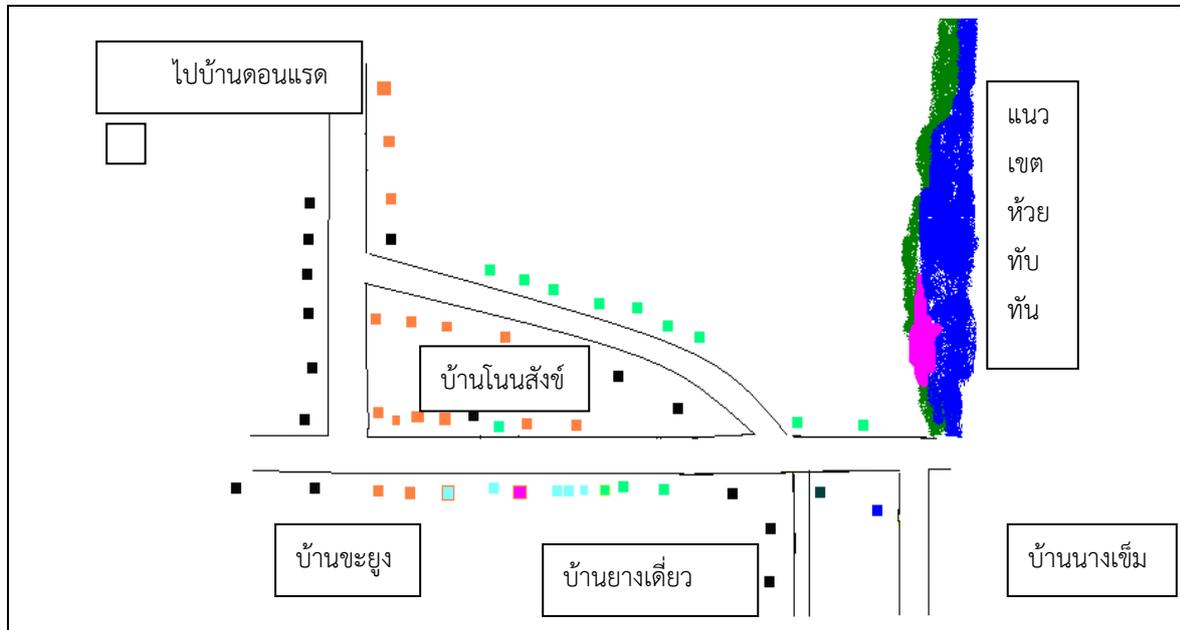
2. บริบททุนทางสังคมในหมู่บ้านโนนสังข์

หมู่บ้านโนนสังข์เป็นชุมชนชนบทขนาดเล็ก จำนวน 50 ครัวเรือน มีอาชีพคือ การทำการเกษตร ทำนา เลี้ยงสัตว์ ในอดีต ชุมชนมีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ทั้งด้านความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ที่ชุมชนถือปฏิบัติตามหลักความเชื่อของคนโบราณ มีทุนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ป่าไม้ ไร่เป็นแหล่งทำมาหากินโดยพึ่งพาดลัดเท่าที่จำเป็น การมีทุนทางระบบเครือญาติ ระบบอาวุโส ที่เป็นตัวเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เกิดความรัก ความสัมพันธ์กัน ผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมการเอามื้อเอาร้างในการทำนา พิธีกรรมตามฮีตสิบสองที่เป็นการแสดงออกถึงความนอบน้อมต่อธรรมชาติ ที่เกื้อหนุนสามารถเลี้ยงชีพได้อย่างพอเพียง ทุนเหล่านี้มีการประสมประสานผ่านวิถีชีวิตปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนอย่างแยกไม่ออก เมื่อระยะเวลาผ่านไประบบการเมืองการปกครองได้พัฒนาเข้าถึงสู่ชุมชน กระแสการพัฒนาเริ่มเข้าไปแทรกซึมในวิถีชีวิตดั้งเดิม ที่เน้นการพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก เริ่มปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต โดยพึ่งเทคโนโลยีมากขึ้น ส่งผลให้เกิดค่าใช้จ่ายเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับการดำรงชีวิต ขณะเดียวกันกลับพึ่งพาธรรมชาติน้อยลง และชุมชนพยายามดิ้นรนหางานทำนอกพื้นที่เพื่อหารายได้ให้สมดุลกับเศรษฐกิจของครอบครัว เพราะการทำการเกษตรอย่างเดียวส่งผลให้รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย ทุนทางสังคมดั้งเดิมบางอย่างเริ่มอ่อนลง เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เนื่องจากมีปฏิสัมพันธ์กันน้อยลง การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านเมื่อปี 2544 จึงเป็นที่พึ่งทางการเงินของชุมชนเพื่อยกระดับทางเศรษฐกิจของครอบครัว ระยะเวลากว่า 10 ปี ที่ชุมชนได้จัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้น โดยทำงานผ่านกฎระเบียบ นโยบายการควบคุมจากภายนอก รวมถึง ผ่านสถาบันการเงินของรัฐ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับกระแสภายนอกอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่ทุนทางสังคมก็ยังคงดำเนินประสมประสานควบคู่ไปด้วยเช่นกัน

ชุมชนแห่งนี้มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกันสูง ซึ่งมีอยู่ 3 สายตระกูลใหญ่ๆ พื้น้องสายตระกูลเดียวกันส่วนใหญ่บ้านเรือนและมีที่ดินติดต่อกันเป็นบริเวณกว้างเนื่องจากคนรุ่นก่อนนิยมมีลูกจำนวนมาก จึงมีการจับจองที่ดินไว้เพื่อลูกหลาน จนในปัจจุบันบ้านเรือนมีความหนาแน่นขึ้น เนื่องจากลูกหลานขยายครอบครัวออกไปในพื้นที่รอบนอก แต่ การเกาะเกี่ยวกันเป็นเครือญาติวงศ์ตระกูลมีการแบ่งพื้นที่ให้เห็นค่อนข้างชัดเจน และยังไปมาหาสู่กันเป็นประจำ

นอกจากนี้ชุมชนยังมีทุนทางสังคม ได้แก่ ทางด้านทรัพยากรป่าไม้ หนองน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งหาอยู่หากินของชาวบ้าน ศาลาประชาคม ไร่สำหรับประกอบกิจกรรมต่างๆ เช่น การประกอบกิจกรรม

ทำบุญประจำปี การจัดประชุม และมีประปาหมู่บ้านสามารถดื่มได้ จากการสังเกต พบว่า หมู่บ้านโนนสังข์มีพื้นที่ติดกับหมู่บ้านอื่นๆ ได้แก่ หมู่บ้านนางเข้ม หมู่บ้านชะยุง หมู่บ้านดอนแรด และหมู่บ้านยางเดี่ยว สามารถเดินทางเข้าไปมาหาหมู่บ้านใกล้เคียงได้ทุกหมู่บ้านมีการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านเช่นเดียวกับหมู่บ้านโนนสังข์ ดังแผนที่ เติมนดิน ดังนี้

ภาพที่ 1 แผนที่เติมนดินหมู่บ้านโนนสังข์

- ตรอกจิววัน   ■ ตรอกพุดดินอก   ■ ตรอกसानุสันต์   □ ประปาหมู่บ้าน
- ที่ทำการกองทุนหมู่บ้าน   ■ ศาลาประชาคม   ■ โรงเรียนบ้านนางเข้ม   ■ ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์ ภายใต้กรอบนโยบายกองทุนหมู่บ้านของภาครัฐที่เปิดให้ชุมชนได้ใช้ความรู้ ประสบการณ์ ภูมิปัญญา มาปรับใช้ในการทำงานให้สอดคล้องกับทุนที่มีอยู่ในชุมชน ที่จะส่งผลให้กองทุนหมู่บ้านกลายเป็นทุนของชุมชน ซึ่งมีกระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้าน ดังนี้

3. กระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้าน

กระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ได้เสนอผลการศึกษาทุนทางสังคมเพียงบางประเด็นที่ได้ศึกษาไว้ในงานวิจัย โดยบทความชิ้นนี้ต้องการยกตัวอย่างให้เห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคมที่เข้าไปมีส่วนในการขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้าน ได้แก่ ทุนความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาด้านอาชีพ และ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ดังนี้

3.1 กระบวนการใช้ทุนความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี

พื้นฐานชุมชนชนบทที่ยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ที่เรียกว่าฮีตสิบสอง ซึ่งถือเป็นหลักปฏิบัติและคำสอนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ผ่านระบบความเชื่อ ระบบสังคม การเมือง การปกครอง ผ่านระบบเศรษฐกิจ ที่มีการก่อรูป ผลิตซ้ำ และส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งถูกปลูกฝังมาโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว การร่วมกันจัดทำกิจกรรมและพิธีกรรมเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมแบบของชาวบ้านที่ร่วมกันสร้างสภาวะเชื่อมโยงระหว่างมิติของอุดมคติ กับ ชีวิตจริง ซึ่งมีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของชาวบ้านถึงแม้ปัจจุบันสังคมเคลื่อนตัวเข้าสู่ระบบทุนนิยมและสังคมกฎหมาย แต่ประเพณีดังกล่าวยังได้รับการสืบต่อ ทั้งนี้เพราะพื้นฐานดั้งเดิมของสังคมหมู่บ้านได้ก่อรูปความสัมพันธ์มาจากระบบเครือญาติ การอุปถัมภ์ช่วยเหลือในสังคม จึงเป็นความจำเป็นต่อชีวิตและยังเป็นประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมา แต่ความเข้มข้นของการปฏิบัติลดลง เช่น จำนวนวันในการประกอบพิธีกรรมบุญช่าชะ ในเดือนเจ็ดที่มีหลักความเชื่อว่าเป็นพิธีที่ไล่สิ่งที่ไม่ดีออกจากหมู่บ้านสมัยก่อน ใช้เวลาในการประกอบพิธีกรรม 3 วัน 3 คืน ปัจจุบันใช้เวลาเพียง 1 วัน ก็เสร็จพิธี เนื่องจากวิถีการทำมาหากินของชาวบ้านเริ่มผูกติดกับเวลามากขึ้น ปฏิสัมพันธ์ทางด้านความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในชุมชนที่เป็นตัวเชื่อมร้อยผู้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมทำกิจกรรม ซึ่งเป็นมีผลเชื่อมโยงกับกองทุนหมู่บ้าน กล่าวคือ ฐานระบบคิดในชุมชนทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี ส่งผลให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ เอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกันตลอดมา กองทุนหมู่บ้าน เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งในชุมชนที่อาศัยหลักการรวมกลุ่มในการทำงานช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน ทำให้การจัดตั้งกองทุนง่ายขึ้น และการรวมกลุ่มของกองทุนมีเงินเป็นแกนหลัก โดยมีคณะกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ใช้นโยบาย ผนวกเข้ากับความสัมพันธ์ที่เป็นทุนเดิมของชุมชนอยู่แล้วในการขับเคลื่อน ในขณะที่เดียวกันความขัดแย้งยังคงเกิดขึ้นในชุมชนให้เห็นอยู่บ้าง เนื่องจากความแตกต่างทางด้านความคิดในด้านการบริหารจัดการกองทุน ทำให้เกิดการเปลี่ยนคณะกรรมการทุกปี ซึ่งถือเป็นความเสี่ยงในการรวมกลุ่มทำกิจกรรมของคนในชุมชน

ผลของทุนความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ปัญหาและอุปสรรค ในกองทุนหมู่บ้าน

ความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมทาง ด้านความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี กับกองทุนหมู่บ้านถือว่าการปะทะกันของทุน 2 กระแส ได้แก่ ทุนที่เป็นนามธรรมและทุนที่เป็นรูปธรรม ซึ่งทุนทางด้านความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี มีต้นทุนทางด้านจิตสำนึกที่ผ่านการก่อรูป การผลิตซ้ำ และการส่งผ่าน อย่างรู้ตัวและไม่รู้ตัว สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้เกิดการเกาะกลุ่มการร้อยรัดกลมเกลียวในสังคม ในขณะที่กองทุนหมู่บ้าน เป็นทุนที่อยู่ในรูปของเงิน มีตัวขับเคลื่อน คือ นโยบาย ผ่านคณะกรรมการ สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ที่ก่อให้เกิดผลทางด้านเศรษฐกิจ การแข่งขัน เพื่อแสวงหาผลกำไร มีแนวโน้มที่จะก่อเกิดเป็นสังคมเดี่ยวมากขึ้น การมีทุนทางด้าน ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ในชุมชน จึงถือเป็นฐานของทุนขนาดใหญ่ที่เป็นตัวหล่อเลี้ยงให้การดำเนินงานกิจการใดๆในชุมชนขับเคลื่อนไปได้ได้อย่างราบรื่น

ปัญหาอุปสรรคของกระบวนการดังกล่าวคือ พลวัตของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาตามกระแสการเปลี่ยนแปลงภายนอก มีส่วนทำให้วิถีการปฏิบัติตามความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี เปลี่ยนแปลงไป

เช่น ความเข้มข้นของการปฏิบัติตามแบบแผนประเพณีเก่าลดลง เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงขึ้นอยู่กับเวลามากขึ้น โดยเฉพาะคนวัยหนุ่มสาว เด็กรุ่นใหม่ ในชุมชน ส่วนใหญ่จะออกไปรับจ้างทำงานในแหล่งอุตสาหกรรมมากขึ้น ดังนั้น เวลาในการใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวและการเข้าร่วมทำกิจกรรมตามประเพณีนิยมของชุมชนจึงมีน้อย การส่งผ่านแบบแผนการปฏิบัติตามวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ มีแนวโน้มลดลง เนื่องจากการถูกกลืนกลายจากระบบภายนอกที่มุ่งพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก และมีผลทำให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกันลดน้อยลง เนื่องจากวิถีชีวิตถูกเชื่อมโยงเข้ากับระบบเศรษฐกิจที่แสวงผลกำไร ดังนั้น การคงอยู่ของความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี กำลังถูกท้าทายจากระบบทุนนิยมในปัจจุบัน ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ในชุมชน จึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่เข้าไปมีผลต่อการเคลื่อนกองทุนหมู่บ้าน หากในอนาคตไม่มีกองทุนหมู่บ้านแล้ว แต่ทุนทางสังคมเหล่านี้ก็จะยังคงอยู่

3.2 กระบวนการใช้ทุนด้านการประกอบอาชีพในการขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้าน

ภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่ผลต่อการอยู่รอดของชุมชนที่ส่งผลทางต่อเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชนโดยตรง อาชีพหลักของชุมชนได้แก่ การทำ การเกษตร ส่วนใหญ่ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์ ถือเป็นอาชีพที่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ แต่ปัจจุบันการทำเกษตรได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนเป็นอย่างมาก กล่าวคือ มีการนำเครื่องทุ่นแรงมาใช้ในทุกกระบวนการผลิต วัฒนธรรมการผลิตแบบเก่าที่ใช้แรงงานคน และแรงงานสัตว์นั้นลดลงอย่างเห็นได้ชัด การเอามือเอาแรงในการทำนาไม่ปรากฏให้เห็นในชุมชนแล้ว แต่เป็นการช่วยเหลือต่างตอบแทนกันด้วยเงินตรา แต่ปฏิสัมพันธ์ด้านความเชื่อของการเคารพบรรพบุรุษและธรรมชาติยังคงยึดถือปฏิบัติกันอยู่ เพราะเป็นการส่งผ่านจิตสำนึกที่สร้างความเชื่อมั่นให้กับคนในชุมชนต่อผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ การปรับเปลี่ยนรูปแบบวิถีการผลิตได้ส่งผลต่อการลงทุนทางด้านเกษตรด้วยต้นทุนที่สูงขึ้น แต่ยังคงความเสี่ยงกับสภาพดินฟ้าอากาศเหมือนเดิม ทำให้หลายครอบครัวพยายามรักษาระดับผลผลิตของตนเองให้ได้มากที่สุด การกั๊ยมเงินเพื่อนำมาลงทุนทางด้านการผลิตจึงเป็นทางเลือกหนึ่งให้กับชาวนา และกองทุนหมู่บ้านก็เป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญในการกั๊ยม เพื่อนำมาใช้ลงทุนในวิถีการผลิต ซึ่งผลผลิตที่ได้แต่ละปีจะถูกแบ่งให้กับค่าจ้างเพื่อการลงทุน ใช้นี้กองทุน แบ่งไว้กิน และเป็นพันธุ์ข้าวสำหรับปีต่อไป ปัจจุบันชาวบ้านเริ่มมีการทำนาปรังเพิ่มขึ้น เพื่อเป็นการเพิ่มผลิตในแต่ละปีและป้องกันความเสี่ยงต่อการขาดแคลนข้าวในแต่ละปี นอกจากนี้ชุมชนมีการหาอาชีพเสริม เช่น การเย็บถุงมือหนังส่งโรงงาน ซึ่งเป็นงานที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้สิ่งที่สามารถทำให้กองทุนนี้ขับเคลื่อนได้ เกิดจากการปรับรูปแบบการบริหารจัดการ เนื่องจากหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ระบบเศรษฐกิจส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับการเกษตร ถ้าปีไหนทำนาได้ผลดีก็พอมีเงินใช้หนี้กองทุน แต่ถ้าปีไหนผลผลิตไม่ดีการใช้หนี้คืนก็มีปัญหา ยกตัวอย่างในกรณีของนางสุพจน์ สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน เมื่อประมาณ ปี 2549 คนในครอบครัวประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ จึงได้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้านเป็นค่าใช้จ่าย โดยคิดว่าจะทำนาขายข้าวไปส่งเงินกู้คืน แต่ประสบการภาวะขาดทุนเนื่องจาก ฝนทิ้งช่วง วัชพืชขึ้นปกคลุมข้าวในนา จนกำจัดไม่ได้ ทำให้ต้องหาเงินจากที่อื่นมาใช้หนี้ แต่ยังไม่หนี้เหมือนเดิม คณะกรรมการกองทุน ได้ปรับวิธีการในการใช้คืน ในรายที่ไม่สามารถใช้นี้คืนได้

โดยต้องเองเงินจากแหล่งเงินอื่นมาให้ก่อน เป็นการกู้จากนายทุนและต้องเสียดอกเบี้ยละ 2 บาท ให้นายทุน เพื่อนำเงินมาใช้คืนกองทุนและทำสัญญายืมเงินใหม่ ปีต่อปี เพื่อนำเงินไปใช้หนี้กองทุน และทำกองทุนเกิดการหมุนเวียนได้

ความสัมพันธ์อาชีพกับกองทุนหมู่บ้าน

การที่ชาวบ้านมีการประกอบอาชีพที่เป็นวิธีการผลิตสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ถือว่าชาวบ้านมีจุดยืนทางด้านอาชีพ และมีการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตให้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนปัจจุบัน รวมถึงการที่ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้สร้างอาชีพเสริมใหม่ขึ้นมาในชุมชนเป็นการสร้างทางเลือกและสร้างรากฐานความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชนอีกทางหนึ่ง อย่างไรก็ตามกองทุนหมู่บ้านยังถือว่ามีความสำคัญในวิธีการผลิตดังกล่าว เนื่องจากเป็นแหล่งเงินทุนเพื่อการลงทุนให้กับหลายครอบครัว ถึงแม้จะก่อให้เกิดหนี้แต่ถือเป็นการลงทุนในระยะยาว ที่ชาวบ้านยังหวังว่าจะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้และมีอาชีพที่สร้างรายได้ และถ้าไม่มีกองทุนหมู่บ้านชุมชนก็ยังคงพยายามหาแหล่งเงินทุนอื่นเพื่อนำมาใช้จ่ายในการลงทุน

ปัญหาอุปสรรคของอาชีพกับกองทุนหมู่บ้าน

ปัญหาสำคัญของอาชีพในชุมชนปัจจุบัน คือ การพึ่งพาเทคโนโลยีมากเกินไป ส่งผลให้ต้องใช้เงินลงทุนสูง ประกอบกับต้องเสี่ยงกับการผันผวนทางธรรมชาติ อาจก่อให้เกิดภาวะขาดทุนที่ส่งผลต่อการใช้คืนเงินกู้ รวมไปถึงพฤติกรรมของคนในหมู่บ้านที่มักจะทำอาชีพเหมือนกันทั้งหมู่บ้าน หรือเป็นการเลียนแบบ ซึ่งมีความเสี่ยงต่อภาวะการล้มตลาด และ ชุมชนไม่กล้าลองอาชีพใหม่ๆเนื่องจากขาดความมั่นใจต่อการลงทุน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของชุมชนเป็นสำคัญ หมู่บ้านโนนสังข์ ถือว่าอยู่ห่างไกลจากตัวเมือง ดังนั้น ความหลากหลายทางอาชีพจึงมีน้อยและ แรงงานวัยหนุ่มสาวส่วนใหญ่ไปรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม และผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงมักจะไม่กลับมาทำงานในหมู่บ้าน เนื่องจากงานในชุมชนได้ค่าตอบแทนน้อย และงานที่เหมาะสมกับความรู้ที่เรียนมาก็มีน้อย รวมถึงการกลับมาทำงานในชุมชนถูกกระแสสังคมวิพากษ์วิจารณ์สร้างแรงกดดันให้คนกลุ่มนี้ไม่มีแรงจูงใจกลับมาพัฒนาชุมชนของตัวเอง ภูมิปัญญาทางด้านอาชีพในชุมชนแบบดั้งเดิมได้ปรับเปลี่ยนไปตามกระแสภายนอกมากขึ้น ความทันสมัยได้เข้ามาปรับเปลี่ยนแบบแผนการปฏิบัติและแนวคิดของคนในชุมชนให้กำลังวิงวอนความเป็นตัวตนที่แท้จริงของชุมชน กองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งทุนที่เป็นตัวเชื่อมโยง ทุน นโยบาย และความเป็นสมัยใหม่ให้กับชุมชน ซึ่งถือเป็นความเสี่ยงต่อจุดยืนทางด้านอาชีพของคนในชุมชนที่ถูกกระแสภายนอกแทรกแซงที่อาจมีผลให้วิถีชีวิตของคนชนบทพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอกชุมชนมากขึ้น

ความสัมพันธ์ด้านอาชีพในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน มีผลโดยตรงต่อวิธีการบริหารจัดการกองทุนแต่มีผลทางด้านเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับรายได้ ที่เชื่อมโยงไปสู่การกู้ยืมและการใช้คืนเงินกู้ที่ถือเป็นหัวใจหลักของกองทุน ดังนั้น ถ้าอาชีพในชุมชนได้รับการพัฒนาตามวิถีของชุมชนที่ไม่พึ่งพาทรัพยากรภายนอกมากเกินไป ก็จะทำให้ชุมชนมีรากฐานการผลิตที่มั่นคงและส่งผลการสืบทอดภูมิปัญญาทางด้านอาชีพในชุมชนระยะยาวด้วยเช่นกัน ภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่ผลการอยู่รอดของชุมชนที่ส่งผลทางต่อเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชนโดยตรง

อาชีพหลักของชุมชนชนบทอีสานได้แก่ การทำการเกษตร ส่วนใหญ่ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์ ถือเป็นอาชีพที่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ แต่ปัจจุบันการทำการเกษตรได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนเป็นอย่างมาก กล่าวคือ มีการนำเครื่องทุ่นแรงมาใช้ในทุกกระบวนการผลิต วัฒนธรรมการผลิตแบบเก่าที่ใช้แรงงานคน และแรงงานสัตว์นั้นลดลงอย่างเห็นได้ชัด การเอามือเอาแรงในการทำนาไม่ปรากฏให้เห็นในชุมชนแล้ว แต่เป็นการช่วยเหลือต่างตอบแทนกันด้วยเงินตรา แต่ปฏิสัมพันธ์ด้านความเชื่อของการเคารพบรรพบุรุษและธรรมชาติยังคงยึดถือปฏิบัติกันอยู่ เพราะเป็นการส่งผ่านจิตสำนึกที่สร้างความเชื่อมั่นให้กับคนในชุมชนต่อผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ การปรับเปลี่ยนรูปแบบวิถีการผลิตได้ส่งผลต่อการลงทุนทางด้านเกษตรด้วยต้นทุนที่สูงขึ้น แต่ยังคงความเสี่ยงกับสภาพดินฟ้าอากาศเหมือนเดิม ทำให้หลายครอบครัวพยายามรักษาระดับผลผลิตของตนเองให้ได้มากที่สุด การกู้ยืมเงินเพื่อนำมาลงทุนทางการผลิตจึงเป็นทางเลือกหนึ่งให้กับชาวนา และกองทุนหมู่บ้านก็เป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญในการกู้ยืม เพื่อนำมาใช้ลงทุนในวิถีการผลิต ซึ่งผลผลิตที่ได้แต่ละปีจะถูกแบ่งให้กับค่าจ้างเพื่อการลงทุน ใช้นี้กองทุน แบ่งไว้กิน และเป็นพันธุ์ข้าวสำหรับปีต่อไป

นอกจากนี้ สิ่งที่สามารถทำให้กองทุนนี้ขับเคลื่อนได้ เกิดจากการปรับรูปแบบการบริหารจัดการระบบเศรษฐกิจส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับการเกษตร ถ้าปีไหนทำนาได้ผลดีก็พอจะมีเงินใช้หนี้กองทุน แต่ถ้าปีไหนผลผลิตไม่ดีการใช้หนี้คืนก็มีปัญหา คณะกรรมการกองทุน ได้ปรับวิธีการในการใช้คืน ในรายที่ไม่สามารถใช้นี้คืนได้ โดยต้องเองเงินจากแหล่งเงินอื่นมาให้ก่อน เป็นการกู้จากนายทุนและต้องเสียดอกเบี้ยให้นายทุน เพื่อนำเงินมาใช้คืนกองทุนและทำสัญญาขี้นเงินใหม่ ปีต่อปี เพื่อนำเงินไปใช้นี้กองทุน และทำกองทุนเกิดการหมุนเวียนได้

ผลของทุนด้านการประกอบอาชีพ ปัญหาและอุปสรรค ความสัมพันธ์ทางอำนาจในกองทุนหมู่บ้าน

ผลจากการที่ชาวบ้านมีภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพที่เป็นวิถีการผลิตสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ถือว่าชาวบ้านมีจุดยืนทางด้านอาชีพ และมีการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตให้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนปัจจุบัน รวมถึงการที่ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้สร้างอาชีพเสริมใหม่ขึ้นมาในชุมชนเป็นการสร้างทางเลือกและสร้างรากฐานความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชนอีกทางหนึ่ง อย่างไรก็ตามกองทุนหมู่บ้านยังถือว่ามีความสำคัญในวิถีการผลิตดังกล่าว เนื่องจากเป็นแหล่งเงินทุนเพื่อการลงทุนให้กับหลายครอบครัว ถึงแม้จะก่อให้เกิดหนี้แต่ถือเป็นการลงทุนในระยะยาว เช่น การซื้อโค กรบือ แม่พันธุ์มาเลี้ยง ซึ่งต้องอาศัยระยะเวลาการเลี้ยงมากกว่า 1 ปี ถึงจะสามารถขายนำเงินมาคืนกองทุนได้ ชาวบ้านยังหวังว่าจะหลุดพ้นจากการเป็นหนี้และมีอาชีพที่สร้างรายได้ และถ้าไม่มีกองทุนหมู่บ้านชุมชนก็ยังคงพยายามหาแหล่งเงินทุนอื่นเพื่อนำมาใช้จ่ายในการลงทุน

ปัญหาสำคัญของอาชีพในชุมชนปัจจุบัน คือ การพึ่งพาเทคโนโลยีมากเกินไป ส่งผลให้ต้องใช้เงินลงทุนสูง ประกอบกับต้องเสี่ยงกับการผันผวนทางธรรมชาติ อาจก่อให้เกิดภาวะขาดทุนที่ส่งผลต่อการใช้นี้เงินกู้ รวมไปถึงพฤติกรรมของคนในหมู่บ้านที่มักจะทำอาชีพเหมือนกันทั้งหมู่บ้าน หรือเป็นการ

เลียนแบบ ซึ่งมีความเสี่ยงต่อภาวะการล้มตลาด และ ชุมชนไม่กล้าลองอาชีพใหม่ๆเนื่องจากขาดความมั่นใจต่อการลงทุน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของชุมชนเป็นสำคัญ

กระบวนการใช้ภูมิปัญญาทางด้านอาชีพในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ไม่มีผลโดยตรงต่อวิธีการบริหารจัดการกองทุนแต่มีผลทางด้านเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับรายได้ ที่เชื่อมโยงไปสู่การกู้ยืมและการใช้คืนเงินกู้ ที่ถือเป็นหัวใจหลักของกองทุน ดังนั้น ถ้าอาชีพในชุมชนได้รับการพัฒนาตามวิถีของชุมชนที่ไม่พึ่งพาทรัพยากรภายนอกมากเกินไป ก็จะทำให้ชุมชนมีรากฐานการผลิตที่มั่นคงและส่งผลต่อการสืบทอดภูมิปัญญาทางด้านอาชีพในชุมชนระยะยาวด้วย

3.3 กระบวนการใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติในการขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้าน

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติถือเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ขนาดใหญ่ในชุมชนที่มีรากฐานมาจากสถาบันครอบครัว ที่มีการก่อเกิดจากตระกูลสายเลือดเดียวกัน และความเป็นญาติพี่น้องกับสายตระกูลอื่นในชุมชนและนอกชุมชน พื้นฐานของทุนทางสังคมนี้ เป็นการก่อให้เกิดความสัมพันธ์ผ่านจิตสำนึกร่วมในการนับถือบรรพบุรุษเดียวกัน ผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูล การแบ่งปัน การไปมาหาสู่กัน เป็นต้น ซึ่งความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติในสมัยก่อนมีความแน่นแฟ้น เมื่อเทียบกับปัจจุบันเพราะคนสมัยก่อนนิยมไปมาหาสู่กัน หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรเสร็จสิ้นลง มีการนำผลผลิตที่ได้แบ่งปันให้กับพี่น้องซึ่งถือเป็นการแสดงออกถึงความห่วงอาทรและความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบรรพบุรุษ ในขณะที่ปัจจุบันรูปแบบการผลิตได้เปลี่ยนแปลงไป โดยมีต้นทุนในการลงทุนสูง มีการผลิตเพื่อการตลาดมากขึ้น และวิถีชีวิตของคนในแต่ละชุมชนเปลี่ยนไปพึ่งพาเทคโนโลยีจากภายนอก ส่งผลให้ความเอื้ออาทร การแบ่งปัน ลดน้อยลง ความแน่นแฟ้นระหว่างความเป็นพี่น้องก็ลดความเข้มข้นลง ถึงแม้จะมีระบบการติดต่อสื่อสารสะดวก มีระบบการคมนาคมที่ดี แต่การไปมาหาสู่กันกลับมีน้อยลง เพราะแต่ละครอบครัวมุ่งแสวงหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของตัวเองเป็นหลัก เว้นแต่จะมีกิจกรรม งานบุญสำคัญต่างๆ ถึงจะได้มีโอกาสมาพบปะกัน แต่ชุมชนยังไม่ถึงกัน ซึ่งมีผลเชื่อมโยงไปถึงกองทุนหมู่บ้านซึ่งถือว่าการทำทนายระบบทุนทางสังคม

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชน คือ

1) คนในชุมชนมีบทบาท ภาระหน้าที่เพิ่มขึ้น และมีการจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เล่าว่า

“การเป็นนิติบุคคล ตอนแรกก็บ่รู้ว่ามันคือหยัง มันมีผลแบบได้ เขามาว่ามาก็ว่าไปตามเขา จนได้มาสอบถามเบิ่งคักๆ แล้วก็บ่ค่อยสบายใจคือกัน เพราะเขาบอกว่ามันมีผลต่อกฎหมายเฮ็ดให้บ่สิมาเป็น แต่กะจำเป็นก็ต้องเป็นเพราะเพิ่นเลือกแล้วก็ต้องเป็น” (คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน, 26 กุมภาพันธ์ 2554)

2) ทำให้หลายครอบครัวมีภาระหนี้สินเพิ่มขึ้น เนื่องจาก ชาวบ้านคิดว่าถ้ากู้มาแล้วไม่ว่าจะนำไปลงทุนหรือนำไปใช้อย่างอื่น คิดน่าจะสามารถหาเงินมาคืนได้ภายในระยะเวลาที่กำหนดและคิดว่านโยบายของรัฐบาลแต่ละชุดน่าจะจะมีการเปลี่ยนเพื่อเป็นฐานการหาเสียงอยู่แล้ว เช่น การพักหนี้ หรือการให้ใช้เฉพาะดอกเบี้ย หรือการผ่อนส่งเป็นงวด ชาวบ้านส่วนหนึ่งค่อนข้างมีความหวังกับการเข้าของ

รัฐบาลแต่ละชุด แต่เมื่อถึงเวลากำหนดใช้หนี้คืน ถึงแม้จะมีการผ่อนผัน คณะกรรมการจะยืดเวลาในการใช้คืน แต่ชาวบ้านก็ยังเป็นหนี้เหมือนเดิม เพียงแต่คณะกรรมการพยายามประคับประคองให้กองทุนหมู่บ้านสามารถเคลื่อนผ่านไปได้ในแต่ละปี

สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ท่านหนึ่ง เล่าแล้วก็มีเสียงหัวเราะตามมาว่า

“การเป็นหนี้ภายในกองทุนหมู่บ้าน อย่างน้อยเฮาจะยังถือว่ามิเครดิต สามารถกู้ได้ ถ้าบมีหนี้จะจักลืออยู่แบบได้ มันปมีแรงกระตุ้น” (สมาชิกกองทุนหมู่บ้าน, 26 กุมภาพันธ์ 2554)

3) ความเป็นพี่น้องของคนในชุมชน มีความสัมพันธ์กันน้อยลง การไปมาหาสู่กันน้อยลง เพราะแต่ละครัวเรือนมีงานที่ต้องทำ การทำงานต้องแข่งกับเวลา เช่นการเย็บจักร ถ้าลงไปชุมชนจะสังเกตเห็นว่า แต่ละคนก็จะก้มหน้าก้มตาเย็บเพื่อต้องทำให้ได้จำนวนมากๆ ซึ่งหมายถึงจำนวนเงินที่ได้ตามจำนวนชิ้นที่เย็บได้

4) การเปลี่ยนแปลงในด้านบวก คือ ที่ตั้งกองทุนหมู่บ้านโดยใช้บ้านของผู้เป็นประธานกองทุนหมู่บ้านได้กลายเป็นศูนย์กลางในการประชุมกองทุนหมู่บ้าน ที่ประชุมทางของอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) ทำให้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านไปมาหาสู่ หรือแวะเวียนเข้าออกเป็นประจำ ประกอบกับประธานกองทุนหมู่บ้านมีอัยาศัยไมตรีที่ดีและมีความเป็นกันเองกับทุกคน เป็นผู้ที่มีความรู้ทันเหตุการณ์บ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จึงทำให้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านให้ทำหน้าที่ในหลายตำแหน่งพร้อมกัน ได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ประธานอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน ถึงแม้ผู้ที่เข้ามาเป็นประธานกองทุนหมู่บ้านคนปัจจุบันเป็นคนที่ย้ายมาแต่งงานมีครอบครัวตั้งหลักปักฐานที่นี่ แต่ด้วยความรู้ความสามารถทำให้ได้รับการยอมรับจากชุมชน

สิ่งเหล่านี้ก็กลับสะท้อนให้เห็นว่า ความเป็นเครือญาติของคนในชุมชนที่เข้ามามีส่วนในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ไม่ได้มีผลโดยตรงกับการถูกคัดเลือกมาจากสายตระกูลที่เก่าแก่หรือมีจำนวนมาก แต่ขึ้นอยู่กับลักษณะส่วนตัวของบุคคล ที่ทำให้ชุมชนยอมรับและไว้วางใจได้ ได้แก่ การมีภาวะผู้นำ ที่มีความรู้ ความสามารถกล้าแสดงความคิดเห็น ทำงานด้วยความมุ่งมั่นเอาใจใส่ไม่หวังว่าจะได้ค่าตอบแทนเสมอไป ซึ่งด้วยระบบการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านที่แตกต่างไปจากกองทุนอื่นที่ชุมชนเคยมีประสบการณ์มา ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มการแก้ปัญหาความยากจน(กขคจ.)ซึ่งงบประมาณน้อย สมาชิกกู้ยืมได้น้อย บริหารจัดการกันเองโดยที่ไม่ได้เข้าไปยุ่งกับระบบบัญชีในธนาคารมาก และ เป็นการทำงานที่ไม่มีการระบุให้เป็นนิติบุคคล ในขณะที่กองทุนหมู่บ้านนั้นเป็นการทำงานผ่านระบบ ระเบียบที่มาจากอำนาจจากภาครัฐ หลายคนในชุมชนที่เคยมีประสบการณ์ด้านการเป็นผู้นำ ทั้งเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ และบางคน ไม่มีบทบาทหน้าที่ในชุมชน ได้ถูกคัดเลือกเข้ามาทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ส่งผลให้มีภาระรับผิดชอบมากขึ้น ซึ่งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน มาจากการประชาคมหมู่บ้าน ชาวบ้านรู้จักนิสัย พฤติกรรมของกันและกันดี รวมไปถึงรู้จักรากเหง้าวงศ์ตระกูลของกันและกันด้วย การเลือกบุคคลเข้ามาทำหน้าที่คณะกรรมการก็มีการพิจารณาถึงประวัติและพฤติกรรมของแต่ละคนด้วย ส่วนหนึ่งจะมีการพิจารณาพี่น้องญาติสนิทของตนเองก่อน ซึ่งเป็นเรื่องปกติของคนในชนบทที่อยู่กันเป็นเครือญาติเพียงไม่กี่ตระกูลเท่านั้น ถือว่าเป็นผลดีอย่างหนึ่งคือ ชาวบ้านจะไม่ทิ้งกัน มีการ

ช่วยเหลือเกื้อกูลกันตลอด การที่มีเครือข่ายเข้ามาเป็นคณะกรรมการจะง่ายสำหรับญาติพี่น้องที่จะเข้ามาเป็นสมาชิก เพราะจะได้ให้คำปรึกษา และประชาสัมพันธ์ได้อย่างทั่วถึง นอกจากนี้เวลามีเหตุจำเป็นฉุกเฉิน เจ็บป่วยกะทันหัน ก็พอมือที่พึ่งเรื่องเงินให้ยืมได้ทันท่วงที

ผลของการใช้ความสัมพันธ์ทางเครือข่าย

ความสัมพันธ์ทางเครือข่ายในกองทุนหมู่บ้านส่งผลด้านบวกและด้านลบ กล่าว คือ ด้านบวก เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและเป็นการกระชับความสัมพันธ์ในการทำงานให้ราบรื่นขึ้น รวมถึงทำให้เกิดการต่อรองอำนาจได้ นอกจากนี้ ยังเป็นส่วนที่ทำให้กองทุนเกิดการหมุนเวียนได้อย่างยั่งยืนด้วย เพราะการรวมกลุ่มกันเป็นระบบเครือข่ายทำให้ง่ายต่อการติดต่อประสานงานของคณะกรรมการกองทุน ในการประชาสัมพันธ์ข่าวสารเกี่ยวกับกองทุนและการติดตามเงินกู้ ผลทาง ด้านลบ คือ การเกาะกลุ่มแบบเครือข่ายเหมือนเป็นการเบียดขับคนภายนอกอย่างไม่รู้ตัว เหมือนกับเป็นการแบ่งพรรคแบ่งพวก ส่งผลให้ปฏิสัมพันธ์ของคนในเครือข่ายและนอกเครือข่าย ยังจำกัดขอบเขตของการช่วยเหลือทางการเงินมากพอสมควร เนื่องจากความไม่ไว้วางใจที่อาจมีผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างญาติพี่น้องขณะเดียวกัน คนในเครือข่ายเดียวกันก็สร้างแรงกดดันให้กันเองซึ่งเกิดจากระบบคิดในการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่เป็นตัวยึดโยงให้เกิดการช่วยเหลือกัน คือ จิตสำนึกในการน้อมถือบรรพบุรุษร่วมกัน

ปัญหาและอุปสรรคของความสัมพันธ์ทางเครือข่ายในการบริหารจัดการกองทุน

ความสัมพันธ์ทางเครือข่ายมีส่วนทำให้เกิดปัญหาการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายในการทำงานให้เห็นอยู่บ้าง ส่งผลให้เกิดความเครียดในการทำงาน สร้างความหนักใจให้กับคณะกรรมการด้วยตนเอง ในกรณีที่สามารถคืนเงินกู้ตามกำหนด การติดตามทวงถามก็มีความเกรงใจ ไม่กล้าบอกตามตรง แต่จะเป็นการถามถึงความจำเป็นอยู่รวมถึงการสังเกตสภาพความเป็นอยู่ของแต่ละครัวเรือน ทำให้เกิดการย่อหย่อนในการใช้เงินคืนบ้าง และบางครั้งเห็นเพื่อนสมาชิกไม่ใช้คืนตามกำหนด สมาชิกคนอื่นก็ไม่ใช้เหมือนกัน และบางครั้งเกิดความเปรียบเทียบถึงความสามารถในการใช้คืนของสมาชิกแต่ละคน ก่อให้เกิดการสร้างแรงกดดันให้กับสมาชิกคนอื่นที่ยังไม่มีความสามารถในการใช้คืน การสร้างแรงกดดันดังกล่าวเป็นการกระตุ้นให้คณะกรรมการกองทุนและสมาชิกกองทุนเกิดความตื่นตัวและพยายามคิดหาทางออกร่วมกัน เพื่อให้กองทุนดำเนินต่อไปได้

ความสัมพันธ์ทางอำนาจกับระบบเครือข่าย

การเข้ามาเป็นคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ส่วนใหญ่เลือกผู้ที่มีประสบการณ์ในการเป็นผู้นำชุมชนมาก่อน อำนาจของระบบเครือข่าย จึงเข้ามามีบทบาทในการบริการจัดการกองทุนอยู่มาก ความสัมพันธ์ของอำนาจดังกล่าว เป็นการจัดการผ่านจิตสำนึกร่วมในบรรพบุรุษ และถูกอำนาจจากภายนอกเป็นตัวกำหนดให้มีการคัดเลือกบุคคลเข้ามาร่วมทำกิจกรรม ได้แก่ อำนาจของรัฐ ทุนนโยบาย ที่มุ่งเน้นการพัฒนาตามกระแสโลกาภิวัตน์ การเป็นผู้นำธรรมชาติ หรือผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้ถูกยกระดับขึ้นมาโดยมีกรอบ มีกฎหมายรองรับการปฏิบัติงานมากขึ้น ความสิ้นไหลของอำนาจจากภายนอกถือว่ามีผลต่อระบบเครือข่ายอย่างแยกไม่ได้

กระบวนการใช้ทุนทางด้านระบบเครือข่ายในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน จึงมีผลโดยตรงต่อกระบวนการบริหาร เนื่องจากคนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันทางเครือข่าย ผู้มีบทบาทในการบริหารกองทุนหมู่บ้านและผู้ที่เป็นสมาชิกกองทุนต่างล้วนเป็นเครือข่ายกัน การทำงานผ่านระบบดังกล่าวได้เป็นการแสดงออกถึงเอกลักษณ์อย่างหนึ่งในชุมชนชนบท ที่แตกต่างไปจากสังคมเมือง การเกาะเกี่ยวของเครือข่ายในชุมชน ในกองทุนหมู่บ้านเป็นจุดที่ก่อให้เกิดการต่อยอดกับระบบอำนาจจากภายนอกได้ รวมไปถึงระบบเครือข่ายที่มีตระกูลใหญ่ถือเป็นสิ่งที่มีอำนาจเหนือกว่าในการช่วงชิงทรัพยากรได้มากกว่าตระกูลเล็ก

การอภิปรายผล

จากผลการศึกษากระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านโนนสังข์พบว่า ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกิดขึ้นมา ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น แต่เกิดการก่อรูปขึ้นจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีมาแต่ดั้งเดิม ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางเครือข่าย ความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นสมาชิกในกลุ่มหรือในชุมชนเดียวกัน ผ่านจิตสำนึกร่วมต่อการเคารพบรรพบุรุษ การมอบน้อมต่อธรรมชาติ ก่อให้เกิดเป็นความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ที่สืบทอดมาผ่านการผลิตซ้ำจากคนในสังคม ซึ่งเป็นระบบคิดของผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีอยากให้ชุมชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของในชุมชน โดยมีการส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่น ทำให้เกิดเป็นระบบสังคม การปกครอง ในชุมชนขึ้น และเป็นแบบแผนการปฏิบัติเพื่อให้สังคมเกิดการรวมกลุ่ม ร้อยรัด เชื่อมโยงคน เข้ากับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องผี ที่สั่งผ่านจิตวิญญาณการสำนึกร่วมกันในชุมชน เปรียบเสมือนเป็นการสร้างจุดยืนที่มั่นคงให้กับชุมชน ซึ่งจากผลการศึกษาทำให้ผู้วิจัยมีความเห็นสอดคล้องกับ Putnam (1993) ที่ชี้ให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของทุนทางสังคมในชุมชน เริ่มจากที่ประชาชนในสังคมมีระบบคิดและมีค่านิยมที่ดี เช่น มีความไว้วางใจ มีความซื่อสัตย์ ขณะที่ เสรี พงษ์พิศ ได้กล่าวว่า ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น ถือเป็น ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน สัมพันธ์กันแบบพี่น้องที่ต้องการความช่วยเหลือกัน ไว้วางใจกัน เคารพนับถือให้เกียรติกัน มีความเสมอภาคในศักดิ์ศรี มีสิทธิเท่าเทียมกันในทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวม ความสัมพันธ์ของคนกับคนและกับป่า ดิน น้ำ กับสิ่งศักดิ์ศรีกับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ผสมกลมกลืนกลายเป็นเนื้อเดียวกันในความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม (เสรี พงษ์พิศ 2544:257) แต่มุมมองดังกล่าวยังอิงอยู่กับหลักความจริงของสังคมสมัยก่อนมากกว่า ถือเป็นพื้นฐานจุดก่อเกิดทุนทางสังคมเดิม เช่น ทุนทางด้าน ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ระบบอาวุโส ระบบความสัมพันธ์ทางเครือข่าย เป็นต้น ที่ยังคงอยู่ในปัจจุบัน ในขณะที่ชุมชนและสังคม มีการลื่นไหลอยู่ตลอดเวลา ทำให้ระบบสังคม การปกครองปรับเปลี่ยนไปโดยมีผลเชื่อมโยงสู่ระบบเศรษฐกิจชุมชน ได้แก่ การหลั่งไหลเข้ามาของข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี นโยบาย รัฐ ทุน ก่อให้เกิดมีการจัดตั้งกลุ่มกองทุนต่างๆขึ้นในชุมชนในช่วงปี 2527 เพื่อให้เป็นไปตามแผนการพัฒนาตามนโยบายของภาครัฐ เช่น กลุ่มแก้ไขปัญหาคาชา ยาสูบ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่มฅาปนกิจสงเคราะห์ กลุ่มต่างๆเหล่านี้ ล้วนมีผลการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของระบบชุมชน ทำให้เกิดเป็นทุนของชุมชนขึ้นอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งทุน

ดังกล่าวผู้วิจัยเห็นว่า เป็นทุนที่มุ่งเน้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจบนฐานทรัพยากรของชุมชน แต่ยังคงแบบแผนของเศรษฐกิจครัวเรือนที่ต้องดิ้นรนอยู่บนกรอบพื้นฐานของจิตสำนึกแบบสังคมประเพณี ซึ่งเคลื่อนตัวอยู่กับระบบธรรมชาติตามพื้นฐานตรรกะแบบของตัวเอง โดยมีจิตวิญญาณที่ผูกแน่นกับบรรพบุรุษของแต่ละครอบครัว สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนมีประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตที่มีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกมากขึ้น ส่งผ่านไปถึงวิถีคิดของคนในชุมชนที่ต้องดิ้นรนเอาตัวรอด

การศึกษาได้สะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างที่เป็นวิถีคิด ที่สามารถจับต้องได้ ซึ่งจะอยู่ในรูปของพฤติกรรมและบรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยเรื่องของความไว้วางใจ ความสามัคคี และการต่างตอบแทน สิ่งเหล่านี้เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านเมื่อปี 2544 มีรูปแบบการบริหารจัดการอยู่ภายใต้กรอบใหญ่ของการดำเนินงานตามนโยบายภาครัฐ ซึ่งชุมชนได้มีการดำเนินงานตามนโยบายดังกล่าว มีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน ตั้งคณะกรรมการ กำหนดนโยบายให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน รับสมาชิก ซึ่งรัฐได้มอบนโยบายเพื่อให้ชุมชนนำภูมิปัญญามาใช้ให้เกิดกระบวนการเรียนในการจัดการกับกองทุนดังกล่าว

การนำนโยบายมาปฏิบัตินั้นเป็นการผสมผสานทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้ว กับทุนที่อยู่ในรูปกองทุนหมู่บ้าน เช่น ทุนทางด้าน ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ระบบอาวุโส ระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ทุนเหล่านี้ได้เข้าไปมีผลให้กองทุนหมู่บ้านเคลื่อนตัวไปได้ ผู้วิจัยมองว่า ทุนทางสังคมดังกล่าวเปรียบเสมือนน้ำมันหล่อลื่นที่ส่งผลให้แกนภายในหมุนไปได้ ซึ่งมีผลทางด้านบวกและด้านลบ ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นทุนทางสังคมในชุมชนที่มีความเข้มแข็งกว่าประเภทอื่นๆที่เป็นตัวร้อยรัดสมาชิกในชุมชนเข้าด้วยกันส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมต่างๆให้สามารถดำเนินไปได้ เมื่อชุมชนมีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านขึ้น โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการและการรับเข้าเป็นสมาชิกกองทุน ความ เป็นเครือญาติที่เป็นทุนเดิมอยู่แล้วในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนอย่างมากต่อการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน ด้วยสภาพชุมชนที่มีขนาดเล็ก ความสัมพันธ์ในชุมชนมีแนวโน้มในการจัดการง่ายกว่าชุมชนขนาดใหญ่ จะส่งผลให้ การบริการจัดการกองทุนสามารถขับเคลื่อนไปได้บนฐานความไว้วางใจกัน ความเห็นอกเห็นใจกัน และการให้โอกาส กับสมาชิกที่ขอกู้ และพยายามหาทางออกเพื่อแก้ปัญหาให้กลุ่มอยู่รอดได้

แต่ในขณะเดียวกัน ความเป็นเครือญาติที่เข้าไปมีส่วนในการบริหารจัดการ มีลักษณะเหมือนเป็นการโอบอุ้มเฉพาะเครือญาติของตนเองก่อนเป็นหลัก เพราะเป็นการสร้างฐานความเชื่อมั่นให้กับคนในตระกูลเดียวกัน ซึ่งมีส่วนทำให้ชุมชนเกิดความขัดแย้งทางความคิดกันอยู่บ้าง ส่งผลให้ทุนความสัมพันธ์ทางเครือญาติอ่อนแอ เนื่องจาก การถูกแรงบีบคั้นจากภาวะเศรษฐกิจ ที่ต้องทำให้ตัวเองอยู่รอด

ทุนทางสังคมด้านอาชีพ โดยพื้นฐานแล้วชุมชนมีอาชีพหลักคือการทำนา ประสบการณ์ของการทำนาในแต่ละปีที่สืบทอดมายาวนาน ทำให้คนในชุมชนเกิดความคิดในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนา จากนาดำมาเป็นนาหว่าน ซึ่งสามารถลดช่วงระยะเวลาการทำนา และ ลดแรงงานคนลงได้ และใช้เวลาที่เหลือประกอบอาชีพเสริม เช่น การเก็บจักร การรับจ้าง เป็นต้น นอกจากนี้ เมื่อช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมาชุมชนเริ่มหันทำนาปรังกันมากขึ้น ดังนั้นรายได้หลักของครัวเรือนและชุมชนนี้มาจากการทำนาซึ่งอยู่บน

พื้นฐานความเสี่ยงของสภาพแวดล้อมภูมิอากาศ ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากต่อการใช้นี้เงินกู้กองทุนหมู่บ้านและหนี้สินแหล่งอื่นๆ ความเป็นชานาในหมู่บ้าน จึงมีการสร้างระบบต่างๆ ขึ้นมาเพื่อช่วยประกันความอยู่รอดของครัวเรือนที่ได้รับการถ่ายทอดต่อๆ มา จนกลายเป็นค่านิยม ประเพณี กลายเป็นทุนทางสังคมที่เป็นเกราะป้องกัน (Protection social capital) ให้เกิดความอยู่รอดมากกว่าจะเป็นทุนที่รุกไปข้างหน้า

นอกจากนี้การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านยังทำให้เกิดทุนใหม่ขึ้นมาในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม คือ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และเกิดเครือข่ายในชุมชน การปรับเปลี่ยนวิธีการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านที่สอดคล้องกับสภาพชุมชน โดยเกิดจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ การเรียนรู้ผ่านการอบรม การเรียนรู้วิธีการทำงานจากหน่วยงานหรือองค์กรอื่นในการนำมาปรับเปลี่ยนวิธีคิด วิธีการพูด วิธีการสื่อสาร ที่ทำให้เกิดความสมานฉันท์ ประองคองกันในกลุ่มและในชุมชน และทำให้ คณะกรรมการ และสมาชิกมีวิธีการแก้ไขปัญหาให้กองทุนขับเคลื่อนไปได้ในแง่ของเชิงธุรกิจมากขึ้น

กองทุนหมู่บ้าน จึงถือเป็นแหล่งทรัพยากรอีกอย่างหนึ่งของชุมชนที่เป็นการทำงานผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งภายในและภายนอกชุมชน อำนาจภายในชุมชนได้แก่ อำนาจที่เกิดการสั่งสมที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เช่น การมีตระกูลที่ใหญ่มีโอกาสเข้าถึงแหล่งทรัพยากรได้มากกว่า และมีโอกาสทางด้านการเมืองการปกครองมากกว่า มีผลเชื่อมโยงไปสู่ระบบเศรษฐกิจ ทำให้ผู้วิจัยมองย้อนไปถึงทัศนะทุนทางสังคมของปีแอร์ บูร์ดิเยอ ที่กล่าวว่า ทุนทางสังคม เป็นแหล่งทรัพยากรที่คุณค่า เชื่อมโยงไปสู่การได้เข้าร่วมเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม และได้แยกทุนออกเป็น 3 ประเภท (<http://midnightuniv.org/midnight2544/>) นั่นคือ

(1) ทุนทางด้านเศรษฐกิจ คือ ทรัพย์สินเงินทองหรือทรัพย์สินสมบัติ ในงานวิจัยนี้ ทุนดังกล่าวคือกองทุนหมู่บ้าน

(2) ทุนทางสังคม คือ ฐานะตำแหน่งหรือเครือข่ายทางสังคม ในงานวิจัยนี้คือผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งทำให้เกิดเครือข่ายระดับชุมชนและระดับองค์กร /สถาบันขึ้น

(3) ทุนทางด้านวัฒนธรรม เป็นศักยภาพการกระทำ เป็นความรู้ที่สะสมอยู่ในตัว ในงานวิจัยนี้คือ การเกิดทุนความรู้ที่เกิดการกระบวนการเรียนรู้ในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

ทุนทางด้านวัฒนธรรมในทัศนะของบูร์ดิเยอ เมื่อมองผ่านงานวิจัยชิ้นนี้ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นจากการผลิตซ้ำทางความคิด การกระทำ ทำให้เกิด องค์ความรู้บางอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา และสามารถนำมาเป็นแบบแผนการปฏิบัติให้กิจกรรมเกิดการขับเคลื่อนไปได้ เช่น การเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาในการใช้คืนเงินกู้ของสมาชิกในชุมชน โดยวิธีการแคะเบียดกองทุนให้มีความยืดหยุ่นสอดคล้องกับบริบทของชุมชน รวมไปถึงวิธีการหมุนหนี้กองทุนในกรณีที่เป็น โดยวิธีการยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ภายนอกมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน แล้วทำการกู้ยืมใหม่ การหมุนหนี้เช่นนี้ ไม่ได้ทำในทุกราย เพราะชาวบ้านเองก็ไม่อยากเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงให้กับนายทุน ทำให้กรณีที่เป็นจริงๆ ซึ่งเป็นการใช้ทุนวัฒนธรรม ในการดิ้นรนต่อสู้ แข่งขัน กับอำนาจจากภายนอก เพื่อให้เกิดการคงอยู่หรือการสะสมทรัพยากรเพื่อเป็นทุนหมุนต่อไปในอนาคต

กระบวนการนำใช้ทุนทางสังคมในการบริการจัดการกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการทำงานผ่านระบบคิดที่เกิดขึ้นจากสังคมนำโดยทอด จากประสบการณ์รุ่นต่อรุ่นบนพื้นฐานของจารีตวัฒนธรรม อันดีงามที่เป็นตัวร้อยรัดให้คนชุมชน มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นมากขึ้น ส่งผลให้เกิดความร่วมมือการช่วยเหลือเกื้อกูล ผ่านระบบของกองทุน ที่อยู่บนฐานของความสัมพันธ์ทางเครือญาติ การเคารพผู้อาวุโส และทำให้ชุมชนกล้าปรับเปลี่ยนรูปแบบการประกอบอาชีพ เพื่อให้ ครอบครัว กองทุน อยู่รอด ที่สัมพันธ์ไปถึงการอยู่รอดของกองทุนบ้านด้วย โดยมีปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการในการบริการจัดการที่สำคัญคือ นโยบายจากภาครัฐ เงินทุนหมู่บ้าน กฎระเบียบของกองทุน นักวิชาการจากภายนอก ระบบเศรษฐกิจทั้งภายในและภายนอกที่ส่งผลผลักดันให้กองทุนอยู่รอดได้

บทวิเคราะห์ทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้าน

จากผลการศึกษา ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกิดขึ้นมา ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น แต่เกิดการก่อรูปขึ้นจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ผ่านจิตสำนึกร่วมต่อการเคารพบรรพบุรุษ การนอบน้อมต่อธรรมชาติ ก่อให้เกิดเป็นความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ที่สืบทอดมาผ่านการผลิตซ้ำจากคนในสังคม โดยมีการส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่น ทำให้เกิดเป็นระบบสังคม การปกครอง ในชุมชนขึ้น และเป็นแบบแผนการปฏิบัติเพื่อให้สังคมเกิดการรวมกลุ่ม ร้อยรัด เชื่อมโยงคน เข้ากับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น สถาบันผี ที่ส่งผ่านจิตวิญญาณการสำนึกร่วมกันในชุมชน เปรียบเสมือนเป็นการสร้างจุดยืนที่มั่นคงให้กับชุมชน ขณะที่ กองทุนหมู่บ้าน เป็นกิจกรรมของชุมชนที่เกิดขึ้นจากระบบคิดที่มาจากภายนอกชุมชน การพยายามที่จะทำให้กองทุนหมู่บ้านกลายมาเป็นทุนทางสังคมในชุมชนได้อย่างแท้จริงจึงเป็นเรื่องยาก หากมองตามแนวคิดของ Putnam ที่มองว่า ทุนทางสังคมเกิดจากระบบคิด และวัฒนธรรมของคนในชุมชน ทำให้เกิดการรวมกลุ่มที่เอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกันนั้น ในสถานการณ์ปัจจุบัน การรวมกลุ่มของคนชุมชน เริ่มมองไปที่ผลประโยชน์ที่จะได้รับตอบแทนมากขึ้น เช่นเดียวกับกองทุนหมู่บ้าน ที่มีการรวมกลุ่มกันขึ้นโดยมีวัฒนธรรมชุมชนเป็นแรงหนุนเสริมให้เกิดการขับเคลื่อนเวียนหมุนผ่านไปในแต่ละปี หากแต่การรวมกลุ่มนั้น ได้แยกออกเป็นกลุ่มย่อยๆ ในชุมชน ที่เป็นไปในลักษณะของการพูดคุยถกเถียงกันเพื่อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ ในการหาแนวทางผ่อนผันปัญหาที่เกิดขึ้นในกองทุน ซึ่งไม่ได้เป็นไปในลักษณะเรียกร้องหรือตอรองที่รุนแรง ในขณะที่ แนวคิดของ Bourdieu (1993) มองว่า ทุนทางสังคม ถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคม และขึ้นอยู่กับปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอของความไม่เท่าเทียมกัน รวมถึงความใกล้ชิดในสังคม “ การคงอยู่ของเครือข่ายความสัมพันธ์ ” มิได้เป็นไปโดยธรรมชาติหรือได้มาโดยโครงสร้าง หากเป็นผลผลิตของความพยายามที่ไม่สิ้นสุดของสถาบันสังคม แนวคิดนี้ ได้ทำให้เห็นว่า กองทุนหมู่บ้านเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง ที่ถูกสร้างขึ้นจากอำนาจทางสังคม และเกิดเครือข่ายขึ้นโดยมีผลประโยชน์บางอย่างเป็นตัวคงอยู่ของการรวมกัน เมื่อใดที่ทรัพยากรตัวนี้หายไป ก็จะไม่มีการรวมตัวกันเกิดขึ้น ขณะที่งานวิจัยของ อุไรวรรณ พวงสายใจ (2544) พบว่าทุนทางสังคมทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งการนำทรัพยากรต่างๆมาใช้อย่างคุ้มค่าต้องอาศัยวัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อ ค่านิยมโดยใช้กระบวนการเรียนรู้จากบุคคล องค์กรเครือญาติ มาเป็นส่วนประกอบ

กองทุนหมู่บ้าน จึงถือเป็นแหล่งทรัพยากรอีกอย่างหนึ่งของชุมชนที่เป็นการทำงานผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งภายในและภายนอกชุมชน อำนาจภายในชุมชนได้แก่ อำนาจที่เกิดการสั่งสมที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เช่น การมีตระกูลที่ใหญ่มีโอกาสเข้าถึงแหล่งทรัพยากรได้มากกว่า และมีโอกาสทางด้านการเมืองการปกครองมากกว่า มีผลเชื่อมโยงไปสู่ระบบเศรษฐกิจ อำนาจภายนอกได้แก่ อำนาจที่มาจากภาครัฐ นโยบาย ซึ่งบุรีดิเยอ (<http://midnightuniv.org/midnight2544/.html>) ได้แยกทุนออกเป็น 3 ประเภท นั่นคือ

1. ทุนทางด้านเศรษฐกิจ คือ ทรัพย์สินเงินทองหรือทรัพย์สินสมบัติ ในงานวิจัยนี้ ทุนดังกล่าวคือกองทุนหมู่บ้าน
2. ทุนทางสังคม คือ ฐานะตำแหน่งหรือเครือข่ายทางสังคม ในงานวิจัยนี้คือผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งทำให้เกิดเครือข่ายระดับชุมชนและระดับองค์กร /สถาบันขึ้น
3. ทุนทางด้านวัฒนธรรม เป็นศักยภาพการกระทำ เป็นความรู้ที่สะสมอยู่ในตัว ในงานวิจัยนี้คือ การเกิดทุนความรู้ที่เกิดการกระบวนกรเรียนรู้ในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

ทุนทางด้านวัฒนธรรมในทัศนะของบุรีดิเยอ เมื่อมองผ่านงานวิจัยชิ้นนี้ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นจากการผลิตซ้ำทางความคิด การกระทำ ทำให้เกิด องค์ความรู้บางอย่างขึ้นขึ้นมา และสามารถนำมาเป็นแบบแผนการปฏิบัติให้กิจกรรมเกิดการขับเคลื่อนไปได้ เช่น การเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาในการใช้คืนเงินกู้ของสมาชิกในชุมชน โดยวิธีการแคะเบียดกองทุนให้มีความยืดหยุ่นสอดคล้องกับบริบทของชุมชน รวมไปถึงวิธีการหมุนหนี้กองทุนในกรณีที่เป็น โดยวิธีการยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ภายนอกมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน แล้วทำการกู้ยืมใหม่ การหมุนหนี้เช่นนี้ ไม่ได้ทำในทุกราย เพราะชาวบ้านเองก็ไม่อยากเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงให้กับนายทุน ทำให้กรณีที่เป็นจริง ๆ ซึ่งเป็นการใช้ทุนวัฒนธรรม ในการดิ้นรนต่อสู้ แข่งขัน กับอำนาจจากภายนอก เพื่อให้เกิดการคงอยู่หรือการสะสมทรัพยากรเพื่อเป็นทุนหมุนต่อไปในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

1. ควรเน้นการเสริมสร้าง พัฒนาทุนทางสังคม ในแต่ละด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสถาบัน ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม โดยเน้นให้เกิดการคิดวิเคราะห์บนฐานของเหตุผล สนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มคนและสร้างเครือข่ายให้เชื่อมโยงกัน ผ่านทุนทางสถาบันที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาทุนทางสังคม และเลือกสรรภูมิปัญญาวัฒนธรรมที่ดี ควบคู่ไปกับการต่อยอดเพิ่มคุณค่าให้กับทุนทางสังคมเดิมที่มีอยู่แล้ว ควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

2. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ควรมีการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจถึงประโยชน์ของการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน และให้ประชาชนเข้าใจถึงสิทธิที่พึงจะได้รับในการเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชุมชน โดยต้องสร้างให้คนในชุมชนมีจิตอาสา หรือจิตสาธารณะ กล้าเสียสละเพื่อส่วนร่วม

3. การดึงทุนทางสังคมออกมาใช้ส่วนใหญ่ถูกกำหนดโดยอำนาจจากภาครัฐ ดังนั้นผู้ที่มีความรู้หรือนักวิชาการ ต้องกระตุ้นให้คนในชุมชนเชื่อมั่นในศักยภาพทุนทางสังคมที่มีอยู่และพร้อมที่จะพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง รูปแบบการกระตุ้น เช่น การอบรมให้ความรู้ โดยการจัดหาวิทยากรมาให้ความรู้ การศึกษาดูงาน การร่วมทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชน การประชาสัมพันธ์ การให้รางวัล เป็นต้น

4. การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านโดยมีการนำทุนทางสังคมไปหนุนเสริมในกระบวนการบริหารจัดการ จะส่งผลให้การทำงานเกิดความราบรื่นและยั่งยืน เนื่องจากเป็นการทำงานบนฐานความไว้วางใจกัน โดยยึดหลักคุณธรรมและมีเครือข่ายเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ในการทำงานให้สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

5. มุ่งเน้นให้มีการศึกษาวิจัยทางสังคมเพื่อสร้างเป็นองค์ความรู้ขนาดใหญ่และนำผลการศึกษาที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่จริง

บทสรุป

กระบวนการใช้ทุนทางสังคมในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน เป็นการทำงานผ่านระบบคิดที่เกิดขึ้นจากสิ่งสม ถ้ายทอด จากประสบการณ์รุ่นต่อรุ่นบนพื้นฐานของจารีตวัฒนธรรม อันดีงามที่เป็นตัวร้อยรัดให้คนชุมชน มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นมากขึ้น ส่งผลให้เกิดความร่วมมือการช่วยเหลือเกื้อกูลที่อยู่บนฐานของความสัมพันธ์ทางเครือญาติ การเคารพผู้อาวุโส การลิ้มไหลของชุมชนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงส่งผลให้ทุนทางสังคมบางด้านเริ่มอ่อนแอลง เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ รวมถึงเกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบวิถีการผลิตในชุมชนแบบดั้งเดิมมาเป็นการพึ่งเทคโนโลยีมากขึ้น ส่งผลเชื่อมโยงไปถึงการอยู่รอดของกองทุนหมู่บ้าน ที่ยึดโยงอยู่กับกระแสทุนทั้งภายในและภายนอกชุมชน ดังนั้น ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน จึงเป็นการสร้างจุดยืนที่สำคัญในการทำกิจกรรมต่างๆให้ขับเคลื่อนไปได้ตามการเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- นภาพรณัฏ หะวานนท์ และ พิสมัย รัตนโรจน์สกุล. ผลการวิจัยการเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2548.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. ทุนทางสังคม: มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ. ขอนแก่น: ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2546.
- ประเวศ วะสี. ประชาคมตำบล ยุทธศาสตร์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ศีลธรรมและสุขภาพ. กรุงเทพฯ มติชน, 2541.
- ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. “วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการในบริบทการพัฒนาของไทย(พ.ศ. 2540-2546)”. สาขาวิชาสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- วิบูลดา มาตันบุญและสมนึก ชัชวาล. การเรียนรู้และการปรับตัวของกองทุนเงินล้าน. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547.

- วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์. ทุนทางสังคม.โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข(สรส). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา,2548.
- เสรี พงศ์พิศ.แนวคิด แนวปฏิบัติ ประสบการณ์ กองทุนหมู่บ้านสวัสดิการชุมชน. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ ภูมิปัญญาไทย,2544.
- อุไรวรรณ พวงสายใจ.ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน.วิทยานิพนธ์สาขาการศึกษา นอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,2544.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์.การระดมทุนเพื่อสังคม. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,2541.
- Bourdieu,Pierre. Sociology in Question. London: SAGE. 1993.

เวปไซต์.

- เสรี พงศ์พิศ . ทุนทางสังคม. สยามรัฐรายวัน 8 มกราคม 2552.[ออนไลน์] เข้าถึง 16 กุมภาพันธ์ 2552
[http://www.phongphit.com/index.php?option=com_content&task=view&id=412
&Itemid](http://www.phongphit.com/index.php?option=com_content&task=view&id=412&Itemid)
- ปีแยร์ บูร์ดีเยอ (PierreBourdieu). ชุดความรู้สิทธิมนุษยชน โลกาวัดน์ และทฤษฎีหลังสมัยใหม่.
[ออนไลน์] เข้าถึง 1 กุมภาพันธ์ 2552 <http://midnightuniv.org/midnight2544/.html>.
- สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. องค์ประกอบทุนทางสังคม [ออนไลน์] เข้าถึง 10กุมภาพันธ์ 2552 <http://www2.nesac.go.th/office>.
- แนวคิดกองทุนหมู่บ้าน.[ออนไลน์] เข้าถึง 10 มิถุนายน 2552
<http://www.thaitopic.net/webboard/index.php?showtopic=10604>